

TÜRKÇENİN DÜNÜ, BUGÜNÜ ve YARINI

Efrasiyap GEMALMAZ*

Türkçe nedir? Bu sorunun cevabını hepimiz biliyoruz. Evet. Türkçe, herşeyden önce bir dildir. O halde, Türkçenin dününü, bugününü ve yarınını anlatmadan önce dil denilen şeyin ne olduğuna bir göz atmak yerinde bir davranış olacaktır.

1. Dil nedir, ne değildir?

Dil her şeyden önce bir **avadanlık**, bir **âlet takımı**dır. Dil dedığımız bu takımın duruma göre seslerden, duruma göre harflerden oluşturulmuş âletlerini (kelimelerini, eklerini, edatlarını) usulüne (gramerine) göre kullanarak birbirimizle haberleşiriz. Birbirimiz üzerinde etkili oluruz. Şu salonun kapısını açık/kapalı konuma getirmenin şu anda benim için iki yolu vardır: Birincisi, benim bulduğum bu yerden ayrılıp, gidip elimle kapıyı istediğim konuma getirmek; ikincisi ise, sizlerden birisine kapıyı istediğim konuma getirmesini söyleyerek istediğim sonuca ulaşmaktır. İlk durumda, kapıyı istediğim konuma getirmek için kendi ayaklarımı, ellerimi ve kapının elceğini; ikincisinde ise, seslendirme organlarımı kullanarak aranızdan birisinin ayaklarını, ellerini ve yine kapının elceğini kullanmış olurum.

Her avadanlıkta, her âletin kendisine özgü -kullanım klavuzunda belirtilen- bir yapısı ve kullanımı vardır. Bir avadanlık olarak ele aldığımız dilin de her **ögesinin** -bundan böyle dilin **âletlerinden** her birini **öge** olarak adlandıracamız.- kendisine özgü bir yapısının ve kullanımının olması tabiidir. Bir dilin öğelerini kullanmayı, bir zanaatın âletlerini kullanmayı öğrendiğimiz gibi ya sınama yanılma yoluyla ya da **kullanım klavuzunu** -dilin gramerini- adım adım

* Atatürk Üniversitesi Öğretim Üyesi

izleyerek öğreniriz. Bu yollardan ilkinde anadilimizi, ikincisine ise daha çok bir yabancı dili öğrenirken baş vururuz; ve muhakkak bir çıraklık (öğrencilik) devresi geçiririz. Çok küçük yaşlarda anadilimizi öğrenirken de bol bol sinama yanılma imkânı bulduğumuz bir çıraklık devremiz vardır. Çevremizde bize göre usta sayılabilecek anamız, babamız, belki abilerimiz, ablalarımız, hısım, akraba, aile dostlarımız, herhangi bir şekilde tanıdıklarımız, tanımadıklarımız bulunur. Bunların dil dedigimiz avadanlığın öğelerini kullanma tarzlarını, aldıkları sonuçları gözlemler ve bu öğeleri onlar gibi kullanabilmek için çabalar dururuz. Bütün bu çabalarımızın sonunda, biz de, yerine göre, çatalı, bıçagı; yerine göre, tası, taragı; yerine göre, keseri, kerpeteni kullanmayı öğrendiğimiz gibi, dil öğelerini de edinip ve kullanmayı öğrenip ustalar arasında yerimizi almaya çalışırız. Onu bir ölçüde kendimize özgü kılar; özelleştiririz. "Üslûp", "dili kullanım tarzı" dediğimiz şey de budur işte.

Bir dili kullanmada her isteyen ustalığın en yukarı mertebesine ulaşamaz. Bu yüzden her zanaatta olduğu gibi, dili kullanmada da ustalık çeşitli ölçütlere göre derecelendirilir. Çogumuzun ustalığı anadilimiz konusunda da amatörlük seviyesini aşamaz. Aramızdan bazıları, doğuştan getirdikleri dili öğrenme ve kullanma yetilerini geliştirerek, bu alandaki ustalıklarını zanaatkârlık seviyesinden sanatkârlık seviyesine yükseltirler. Yani dili kendilerine özgü kılmaları, özelleştirme tarzları insanlar arasında bunlara bir ayrıcalık kazandırır. Bunlar, söz konusu dilin hatipleri, şairleri, yazarlarıdır. Bir dil, bu sanatkârlar sayesinde itibarlı ve kullanımda olur. Sıradan olmayanlar, sıradan olmayan ihtiyaçlarını karşılamak için dili geliştirirler; ona yeni öğeler (âletler) katarlar; onun öğelerini alışılmışın dışında kullanmanın yollarını bulurlar.

Bildiğimiz kadarıyla, yüksek seviyede bir dili kullanmak insana özgüdür. İnsan doğar, yaşar ve ölür; çünkü canlıdır. Dil ise, ilk insanla beraber bir kere doğmuştur; belki son insanla beraber bir kere de ölecektir. Dünyaya gözünü açan her sağlıklı insan onu hayatta bulur; özelleştirir; gözünü kapayan her insan da onu hayatta, terekesinin en kalıcı parçası olarak bırakır. Bir bakıma, dil ölmez; ebedidir. O, insanın değil, bütün insanlığın malıdır.

İnsanlar yeryüzünde dagıldıkça, farklı ortamlardan kaynaklanan farklı âletlere ve âletlerin farklı kullanımına ihtiyaç duydukları gibi, farklı dil öğelerine ve dil öğelerinin farklı kullanımlarına da ihtiyaç duymuşlar ve duymaktadırlar. Bu ihtiyaçlar, zamanla, âletler için değişik avadanlıkların oluşturulması gibi, dil öğeleri ve kullanımları bakımından da değişik dillerin oluşmasına yol açmış ve açmaktadır. Sanki her insan kendi ihtiyacı olan avadanlıklarını oluştururken, kendi dillerini de oluşturur. Evet, her insanın, değişik ortamlarda, değişik durumlarda kullandığı birden fazla dili olduğunu söylemek yanlış olmaz.

İnsanlar dünya üzerine serpiştirilmiş bağımsız adalar gibidir. Ancak, avadanlıklar ve diller sayesinde, bir ölçüde bağımsızlıklarını yitirmelerine karşılık birleşerek güç oluştururlar. Bu yüzdendir ki, insanlar ve insan toplulukları arasındaki sınırlar kesin bir şekilde çizilebilse bile, diller arasında böyle sınırlar çizmek pratik açıklamalar getirme dışında pek mümkün görülmemektedir. Nihayet, günümüz dünyasında, devletlere ve bir ölçüde milletlere iyi kötü birer sınır çizilebilmiş, ancak dillerin kullanımına sınır çizilememiştir. Bu bakımdan, dil birliğini, millet olmanın şartı değil, bir ihtiyacı olarak görmek daha doğru olur.

Dil bir silâh gibidir. Silâhla, nasıl bir düşmanla savaşabilir, hem de kendimizi öldürebilirsek; dille de, hem birleşip, güçlenip millet olabilir, hem de bölünüp, güçsüzleşip, daha güçlü toplumlara yem olabiliriz.

Son zamanlarda, mahallî dilleri, ağızları ön plana çıkarmak isteyenler, ya bilerek ya da bilmeyerek mensubu veya düşmanı oldukları toplumları bölmeye, güçsüzleştirmeye çalışmaktadırlar. Mahallî diller ve ağızlar elbette dünya durdukça olacaktır. Ama, unutmayalım ki, küçülen dünyamızda, insanlığın tek ve ortak bir dile ihtiyaç duyduğu bir sırada, insanları, dil farklılığını ileri sürerek kabile hayatına doğru sürüklemek istemenin, haklı bir davranış olduğunu düşünmek, pek akıllıca bir tutum olmasa gerek.

Mahallî dilleri ve ağızları elbette araştıracağız ve yeterince öğreneceğiz; bunlar bize zevkli anlar yaşatacak bir takı, bir parföm, bir süs eşyası gibi lükslerimiz arasında yer alabilir. Ancak, hayatımızı kolaylaştırmakta kullanmayı düşündüğümüz bir eşyayı alırken nasıl geliştirilmiş ve yaygın bir standart arıyorsak, dünyaca -en azından ülkece- tanınmış markalara ihtiyaç duyuyorsak; etkin bir hayat yaşayabilmemiz için, daha yaygın kullanılan standart dillere de ihtiyacımız vardır. Türkiye için söylüyorum. Toplumun bir kesimi, daha geniş ufuklu, daha etkin bir hayat sürmek için, STT'ni; hatta, daha zengin bir bilgi birikimi sundukları için başta Amerikan İngilizcesi olmak üzere diğer gelişmiş kültür dillerini öğrenmeğe çabalarken, diğer bir kesimini kimlik kazandırma bahanesiyle en yüce kimlik olan insan olma kimliğinden çıkarıp bölerek etnik değerler içerisine hapsetmeyi istemek haksızlık değil midir?! Kaldı ki, bir kimsenin etnik kökenini somut delillerle kanıtlamak bugünün genetik biliminin en gelişmiş teknolojisiyle bile imkânsızdır. Bu bakımdan, millet olmak için etnik köken olgusunun değeri, bir masaldan, bir efsaneden, bir duygusal eğilimden fazla değildir. Şimdi soracaksınız. "Millet olmak için, önce, dil birliği yetersizdir." dediniz. "Şimdi de, etnik kökenin ise hiç önemi yoktur." diyorsunuz. Peki, millet olmak için sizce gerekli olan nedir?" Evet, günümüz dünyasında, akli başında kimselere, bir ülkeden vatandaşı olduğunu kabul etmek, o ülkenin vatandaşlarıyla ön koşulsuz dayanışma içinde olmak, o ülkeyi yaşanılacak en iyi, en gelişmiş ülke haline getirmek için çalışmak bir millet olmanın gerekli ve yeter şartı olmalıdır.

Dillerin değişim ve gelişiminde bir yandan, somut düzeyde, maddî hayatın gelişmesi etkili olurken; diğer yandan, soyut düzeyde, manevî hayatın, yani toplumların değişen sosyokültürel yapılarının da oldukça derin etkileri görülür. Dünyamızda, birkaç yüzyıl öncesine kadar, manevî hayat, toplumların benimsediği dinle belirlenirken, daha sonra, daha çok dünya hayatını düzenlemeyi amaç edinen sosyal ve politik akımların etki alanına girmiştir. Dinin etkili olduğu devirde okur yazarlık ve bilim din adamlarının tekelinde bulunduğu için dili de daha çok din adamları yönlendirip geliştiriyorlardı. Bir örnekle açıklarsak. Avrupada, bir yandan Katolik kilisesinin dili olan Lâtince, Batı Avrupadaki Hıristiyanlığın Katolik mezhebini seçen halkların dilini

etkilerken; Ortodoks kilisesinin dili sayılan Grekçe de, Ortodoks olan Dogu Avrupa halklarının dillerini etkilemekteydi. Bu yüzden, Galyalıların dili hızla değişerek Lâtin kökenli dil öğelerinin ağırlıklı olduğu bugünkü Fransızcaı meydana getirmişti. Dogu Avrupanın Slav kavimlerinin kullandığı Kiril harfleri Grek alfabesinden uyarlandığı gibi, Grekçe de bu kavimlerin dilleri üzerinde etkili olmuştu. Tabii, Hıristiyanlık öncesinde, Grekçenin, Lâtinçe üzerindeki etkisi de yine inanç sistemlerinin geçişiyle açıklanabilir.

2. Türkçenin dünü:

Bu uzunca girişten sonra, artık asıl konumuza başlayabiliriz. Önce, Türkçenin dünü, yani ilk yazılı metinlerinden günümüze gelinceye kadar olan gelişme safhalarını imkânlarımız elverdiği ölçüde ele alalım. Bu konuda ana başlıklarımız şunlar olacaktır.

1. **1. Derilme Devresi** (Köktürk Kaganlığı; Şaman kültürü; Köktürk yazı dili ve alfabesi.)
2. **1. Dağılma Devresi** (Uygur Devleti; Budist, Maniheizt, Brahmi, Zerdüş, Hıristiyan ve diğer inanç sistemleriyle ilgili kültürler; Uygur yazı dilleri; Sogot-Uygur, Mani, Brahmi, Estrangelo, Süryani, Tibet ve diğer alfabeler.)
3. **2. Derilme Devresi** (Karahanlı, Selçuklu, Çagatay, Osmanlı gibi Türk İslâm devletleri; İslâm kültürü; Sözkonusu devletlerin birbirleriyle ilişkili yazı dilleri; Arap alfabesi.)
4. **2. Dağılma Devresi** (Gerileme dönemi Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti, Sovyet Türk Cumhuriyetleri devletleri; değişik sosyal, siyasal kültürler; birbirinden hemen hemen habersiz gelişen yazı dilleri; Arap, Lâtin, Kiril alfabeleri.)

1. Derilme Devresi:

Orta Asyanın Altay kavimlerinden olan Türklerin diline gelince, elimizde doğrudan Türkçe yazılmış kaynak bulunmayan devreleri ister istemez bir yana bırakarak diyebiliriz ki; 7. yüzyılda, son defa, Kutlug (İlteriş) Kaganın öncülüğüyle, daha önce birkaç defa dağıldıklarını bildiğimiz Türk dilli halklar toplanarak Köktürk Devletini yeniden kurdukları zaman, bunların kendilerine has Şamanlık diye anılan tek tanrılı bir dinleri vardı. Türkçe, yoğun kültürel ve siyasal ilişkiler içinde

buldukları başta Çinliler olmak üzere çevre ülkelerde yaşayan kavimlerin konuşmakta oldukları dillerinden etkileniyor ve büyük bir ihtimalle onları da etkiliyordu. Ancak, Bu devrede Türk dili, Türklerin, tek bir merkez (Ötüken) etrafında toplanmış olmaları, tutarlılığı tartışmalı da olsa, Köktürk alfabesi dediğimiz ve kullanım tarzından en az bin yıllık bir geçmiş olabileceğini tahmin ettiğimiz bir alfabeyle yazılan tek bir yazı dili sergiliyordu.

1. Dağılım Devresi:

8. yüzyılın ortalarına doğru Uygurlar Köktürk hâkimiyetine son verdiler. Türk dili halkların önemli bir kesimi artık göçebelliği ve Ötüken'i terk etmiş, Tarım havzasında şehirler kurarak yerleşik hayata geçmişti. Başta Budhizm (Burkancılık) olmak üzere Mani, Zerdüşt, Hıristiyanlık gibi çeşitli dinler Türkler arasında yayılmaya başlamıştı. Her gelen din kendi terminolojisini, hatta kendi alfabesini de beraberinde getiriyordu. Köktürk harfleri hemen hemen unutulmuş, Sogotlardan alınan Uygur alfabesi dediğimiz alfabe başta olmak üzere Mani, Brahmi, Estrangelo, Süryani, Tibet alfabeleri kullanılarak çoğunlukla çeşitli dinî eserler Türkçeye çevriliyor; bu çevirilerle Türkçeye, yüzlerce kavramı karşılayan kelime giriyor. Bunların önemli bir kısmına Türkçe karşılıklar bulunmuş olsa bile dilin sadeliğinin kaybolduğu açıkça görülüyordu. Alıntılar bazan sözdizimi düzeyine bile ulaşıyordu.

2. Derleme Devresi:

10. yüzyıldan itibaren Türkler arasında İslâmiyet hızla yayılmaya başladı. Batıdan, Hıristiyanlık ve Zerdüştlük gibi İran üzerinden gelen İslâmiyet, bugün de sürmekte olan Türklerin Batıya yönelişini başlatmış oluyordu. İslâmiyetin ilk terminolojisi, Türklerden önce İslâmiyeti kabul etmiş olan Farslardan alındı. Daha sonra, Araplarla tanışıldı. İslâmiyetin kabulüyle Türk edebiyatının dili Farsçanın, biliminin dili Arapçanın etkisine girdi. Bu iki dilden yapılan alıntılar da zaman zaman Türkçenin sözdizimini etkileyecek düzeye ulaşmıştır. 10. yüzyıldan beri kullanılmakta olan Arap harfleri 20. yüzyıla kadar Türk dünyasının ortak alfabesini oluşturdu. Anadolu'nun fethiyle Türkçeye başta Rumca olmak üzere Anadolu'daki topraklıkların dillerinden de kelimeler girmeye başladı. Özellikle deniz ve deniz ürünleriyle ilgili

kelimeler Rumcadan alındı. Osmanlı Devleti İmparatorluga dönüşünce ulaştığı her yerden yeni kavramları karşılamak üzere yeni kelimeler Türkçeye akmaya başladı. Osmanlı donanması İtalyancadan, diplomasisi Fransızcadan birçok kelimenin Türkçeye girmesine kapıları açtı. 20. yüzyıla gelindiğinde, tesbiti güç bir kelime hazinesi ve içinden çıkılmaz sözdizimiyle Osmanlı Türkçesi bütün Türk dünyasında ağırlığını koymuş bulunuyordu. İstanbul'da basılan bir kitap Üsküp'te, Kahire'de, Semerkant'ta, Belh'de müşteri buluyordu.

2. Dağılma Devresi:

20. yüzyılın başlarında, 1. Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorlugunun sonunu noktaladı. Türk Dünyası dağılmış, Türkiye cumhuriyeti dışında kalan Türkler ya uzak ülkelerde hakları korunamaz azınlık durumuna düşmüş; Yugoslavyada, Macaristanda, Kıbrısta olduğu gibi; ya da Türkiye Cumhuriyetinin varlığını kendisi için bir tehlike olarak gören komşu ülkelerde baskı altına alınmıştı; Sovyetlerde, Yunanistanda, Bulgaristanda, Suriye, Irak ve İranda olduğu gibi. Artık, her Türk topluluğu kendi kaderiyle başbaşaydı. Tek bağımsız Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti dışındaki Türklere, kendi dillerinde eğitim ve öğretim yapma hakkı bile, onları geri bırakacak şartlardan birisi olarak veriliyordu. Buldukları ülkelerin standart dilinde öğretim görmeleri sınırlanıyor. Birbirleriyle temasta bulunup üst düzeyde eğitim ve öğretim kurumları kurmaları, birbirlerine kitap, dergi, gazete, öğrenci ve öğretim üyesi göndermeleri yasaklanıyor; özellikle o güne kadar yazı dili olarak gelişmemiş mahalli dilleri bir lütufmuş gibi yazı dili haline getirilerek önlerine konuluyor; onları kabile düzeyine indirmek için insan hakları adı altında mümkün olan herşey yapılıyordu. Böylece dünyaya açılmaları, özellikle Türkiye cumhuriyetiyle ilişkiye girmeleri sözde etnik kimliklerini koruma bahanesiyle önleniyordu. Her biri değişik anlayışlarla düzenlenmiş Arap, Lâtin ve Kiril harfli alfabelerle basılmış yayınlar, bir topluluktan diğerine kazara ulaşırsa bile, okunması özel bir bilgi gerektirdiği için bir işe yaramıyordu. Özellikle, biz, Sovyet Türk Cumhuriyetlerindeki yazarları, İngilizce, Fransızca, Almanca gibi Batı dillerinden; onlar bizim yazarlarımızı Rusçadan bulabildiğimiz kadarıyla okuyabiliyorduk.

3. Türkçenin bugünü:

3. Derilme Devresi (Türkiye Cumhuriyeti, Kıbrıs Türk Federe Cumhuriyeti, Orta Asya Bağımsız Türk Cumhuriyetleri; İslam kültürünü demokratik ve lâik bir anlayışla yorumlama; ortak bir yazı dili geliştirme eğilimi; Lâtin alfabesine yöneliş.)

3. Derilme Devresi:

Şu sıralarda 20. yüzyılın son çegregini tüketmek üzereyiz. Gelişen haberleşme imkânları bilgilenmeye konulan bütün engelleri tek tek yıkıp devirmekte. Yasaksız, gerçek bir yarışın başla komutu verildi bile. Türkçe dünya üzerinde konuşulmakta olan 3000'i aşkın dil arasında, oldukça zengin bir kütüphanesi olan, bilinen 1500 yıllık kesintisiz tarihîyle, altı kıtadan ikisine yayılmış sayılı konuşma ve yazı dillerinden biridir. Aralarındaki sosyokültürel ve ekonomik ilişkileri sınırlayan siyasi engellerin hemen hemen ortadan kalkmış olmasıyla, bugün Türkçe konuşanlar, Türk dilli halklar birbirlerini görme, duyma ve dinleme imkânına sahip oldular. Ortak bir Türkçe, en azından ortak bir yazı dili oluşturmak için, ortak bir alfabenin ve ortak bir sözlüğün oluşturulmasına çalışıyorlar. Bin yıldan beri yüzde doksanı aşkının benimsediği İslâm kültürünü çağdaş bir şekilde, demokratik ve lâik bir anlayışla yorumlayarak kültürel yakınlaşmanın temellerini atıyorlar.

4. Türkçenin yarını:

Türk dilli halkların bu çabaları başarıya ulaşırsa, bu sadece kendilerinin yararına değil, bütün insanlığın yararına olacaktır. Hangisi olursa olsun, iyi kullanılan dil dostlukları ve dayanışmaları kurmanın en iyi aracıdır. İnsanlık yüzyıllardan beri öğrenilmesi ve kullanımı kolay ortak bir dil arayışı içindedir. Esperanto, Volepuk, Interlingua gibi sunî dillerle karşılaştırıldığında, özellikle, **Stadart Türkiye Türkçesi (STT)** tabii bir dil olarak böyle bir dil olmaya adaydır. O, karmaşık bogumlanma özellikleri gerektiren ara seslere hemen hiç bilgi yüklememiş yalın bir fonolojinin sahibidir. Türkçeyi öğrenmiş yabancıların, onu ne kadar bozuk telaffuz ederlerse etsinler, söylediklerini oldukça kolay anlamamızın sebebi budur. Sözdizimi, *"belirten öge bir anlam ögestyse belirttiği anlam ögesinden önce;*

belirten öge bir görev ögestiye belirttiği anlam ögesinden sonra getirilir; ancak, görevi işaretli anlam ögelerinin birbirleriyle yer değiştirmesine müsaade edilir." şeklinde tarif edeceğimiz basit bir temel kurala (postülata) bağlanmıştır. Birbirini tamamlayan bu sesbilimsel (fonolojik) ve sözdizimsel (sentaktik) iki yapı özelliği, her düzeydeki uyumları azaltmış ve basitleştirmiştir. Cinsiyet, kemiyet, keyfiyet uyumlarının en alt düzeyde oluşu, dil olarak Türkçenin kavranmasını kolaylaştırmıştır. Bu dilin, her dilden kolayca kelime alabilir ve aldıklarını fazla değişikliğe uğratmadan kullanıma sunabilir olması da bir dünya dilinden beklenecek en önemli özelliğidir. Doguşundan günümüze kadar, hemen hemen Avrasyanın bütün dillerinden çeşitli dil ögeleri almış olmasına rağmen ilk günkü canlılığını ve tazeliğini yitirmemiştir. Görev ögelerinin, yani ek ve edatlarının yazımına getirilecek basitleştirici birkaç standartla yazı dili olarak da hızla gelişme imkânını bulacaktır.

Sözlerimi günümüz Azerbaycan şairi Bahtiyar Vahabzade'nin mısralarıyla bitiriyorum. Vahabzade Türkçe için şöyle diyor:

*Dil açanda ilk defe "ana" söyleyirik biz,
"Ana dili" adlanır bizim ilk dersliyimiz.
İlk mahnumuz laylanı anamız öz südüyle
İçtirir ruhumuza bu dilde gile-gile.*

*Bu dil - bizim ruhumuz, eşgimiz, canımızdır,
Bu dil - birbirtimizle ehdi-péymanımızdır.
Bu dil - tanıtmış bize bu dünyada her şeyi
Bu dil - ecdadımızın bize miras vërdiyi
Glymetli xezinedir... onu gözlerimiztek
Goruyub, nesillere biz de hedliye vérek.*

...

5. Kaynakça:

BANGUOGLU Tahsin ; Türkçenin Grameri ; Ankara 1990

ERCİLASUN Ahmet Bican v.d. ; Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü ; Ankara 1991

GEMALMAZ Efrasiyap ; Türkçenin Morfo-sentaktik Yapısının Fonolojisine Etkileri ; Erzurum 1990

GEMALMAZ Efrasiyap ; Uyum ve Standart Türkiye Türkçesinde Uyumlar ; Fen-Ed.Fak.Ed. Bilimleri Araşt. Dergisi ; Sayı:17 ; Erzurum 1989

KARAMANLIOĞLU Ali ; Türk Dili ; Nereden Geliyor, Nereye Gidiyor? ; İstanbul 1972